Romano džaniben

časopis romistických studií | **1 | 2022**

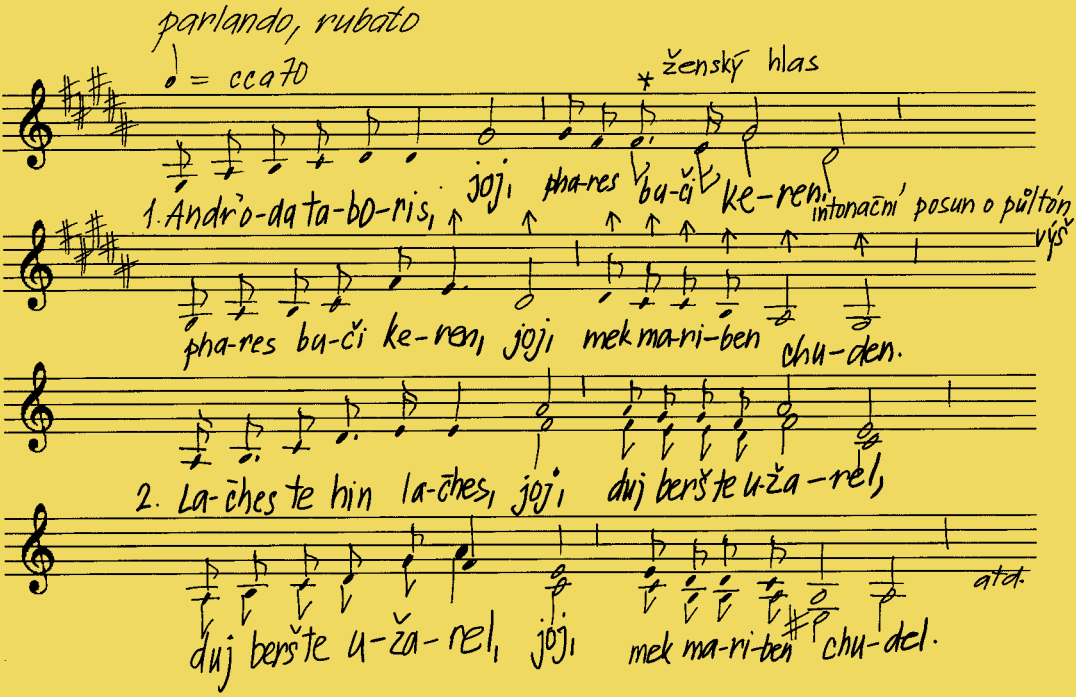

Romano džaniben

časopis romistických studií | 29. ročník | 1/2022

[Michael Beníšek]
© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2022

Na obálce:
Notový záznam písně *Andr'oda taboris* zaznamenané J. Koudelkou – Rakúsy, asi 1964 |
Na základě terénní nahrávky zapsala K. Andršová.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Kateřina Andršová
Josef Koudelka (*1938) a jeho nahrávky romských písní z šedesátých let **7**

Renata Sedláková
Zprávy o Nás i o Nich – zpravodajský diskurz televize veřejné služby o Romech **27**

Michael Beníšek
Kůň, postroj a povoz ve východoužské romštině **53**

RECENZNÍ ČLÁNEK

Pavel Baloun
Holokaust a jeho následky optikou židovských a romských rodin mezi dějinami žen a gender history **77**

NERECENZOVANÁ ČÁST

Anna Míšková
Tadeusz Joachimowski – výpověď bývalého vězně koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau **91**

Jana Gáborová-Kroková
„Chcela som byť blízko Rómom.“ Rozhovor s Nelou Nezábudkovou **127**

RECENZE | ANOTACE

Karolína Ryvolová:
Špačkem tužky na manžetě (Anna Štičková) **143**

Annemarie Sorescu-Marinković, Thede Kahl, Biljana Sikimić (eds.):
Boyash Studies: Researching „Our People“ (Pavel Kubaník) **147**

Tatiana Zalahar Podolinská: *Marian Devotion Among the Roma in Slovakia: A Post-Modern Religious Response to Marginality* (Barbora Spalová) **151**

| Kateřina Andršová[1]

Josef Koudelka (*1938) a jeho nahrávky romských písní z šedesátých let

Josef Koudelka and his recordings of Romani songs from 1960s

Abstract

Josef Koudelka (born in 1938) is one of the world's most renowned presentday photographers. His photographs of the Roma have been repeatedly exhibited and published. When traveling among the Roma, Koudelka carried with him not only his camera but also a reel-to-reel tape recorder, which he used to record Romani songs, tales and commentaries. Koudelka's field collection has not yet been processed, evaluated nor presented to the professional public. This article tries to provide a closer look at and a characterization of a part of Koudelka's field recordings of Romani folklore, especially in the settlements of Rakúsy and Jarabina (both in Slovakia). They give us a unique opportunity to take a look at the already extinct or already substantially transformed musical world of the Slovak Romani settlements. Koudelka's recordings significantly enrich the existing knowledge of the repertoire, interpretation solutions of the songs, and the musicality standard of the local Roma at that time. Along with the recordings taken by Eva Davidová and Milena Hübschmannová they represent the earliest field recordings of the Slovak Romani folklore.

Key words

Josef Koudelka, Roma/Gypsies, Romani music, musical folklore, field recordings, Czechoslovakia

Jak citovat

Andršová, K. 2022. Josef Koudelka (*1938) a jeho nahrávky romských písní ze šedesátých let. *Romano džaniben* 29 (1): 7-25.

1 Mgr. Kateřina Andršová, Ph.D. je odbornou asistentkou na Hudební katedře Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. E-mail: katerina.andrsova@uhk.cz

Úvod

Josef Koudelka je známý především jako fotograf. V kontextu jeho celoživotního fotografického díla je právě téma „Cikáni" považováno za hlavní těžiště pro utváření Koudelky-fotografa.[2] První veřejnou prezentací jeho díla na mezinárodní úrovni se stala kniha *Cikáni* (1975). Vyšla téměř současně ve Francii i ve Spojených státech a pro další Koudelkovu kariéru měla zásadní význam: „Vstoupil tedy Josef-fotograf v známost knihou *Cikáni* až tak dalece, že byl s touto prací a jen s ní ztotožňován" (Frizot 2006: 70). Na skutečnost, že kromě fotoaparátu byl v šedesátých letech nezbytnou součástí Koudelkovy výbavy při cestách do romských osad kotoučový magnetofon, dosud upozorňovali především žurnalisté (Pospiszyl 2011). Odborná veřejnost se jeho nahrávkami nezabývala, ani k tomu neměla příležitost. Nebyly zpracovány ani jinak veřejně prezentovány.

Cílem této studie je přiblížit okolnosti vzniku Koudelkovy sbírky romského folklóru, charakterizovat tu její část, která prošla digitalizací, a věnovat bližší pozornost nahrávkám z osad Rakúsy a Jarabina.

1 Terénní nahrávky romského hudebního folklóru na Slovensku v šedesátých letech

Otázkou existence autentických pramenů ke studiu romského folklóru u nás[3] se zabývala Jurková (1997: 5–21) a Andrš (2016: 14–19). V souvislosti se zvukovými prameny Jurková uvádí pouze tři existující fonotéky „vzniklé převážně ze soukromé iniciativy" (Jurková 1997: 5). Jsou to sbírky Evy Davidové, Mileny Hübschmannové a Zbyňka Andrše (ten ovšem nahrával teprve od roku 1979). Na problematiku studiových nahrávek Českého rozhlasu se zaměřil Flégl (Flégl 1997: 20–21). Z jeho šetření vyplývá, že při pořizování záznamů romského folklóru byla věnována pozornost především rodinným kapelám. Nejstarší a nejvzácnější studiové nahrávky byly pořízeny ostravským studiem Českého rozhlasu v roce 1959 a je na nich zachycen hudební projev olašské rodiny Stojkových z Hlučína nedlouho po jejich násilném usazení. Výčet výše zmíněných fonoték lze rozšířit o fonotéku Josefa Koudelky, o jejíž existenci měl po několik desetiletí povědomí jen úzký okruh fotografových přátel a která patří spolu se sběry Evy Davidové a Mileny Hübschmannové k nejstarším u nás.

2 Frizot doslova uvádí: „Práce s cikány, uskutečněná v letech 1962–1970, byla pro utváření Koudelky-fotografa hlavním těžištěm, byť vědomě rozptýleným, jakožto zdroj postupného dozrávání a pokračujícího objevování toho, ‚co se má fotografovat'" (Frizot 2006: 70).

3 Přestože se studie Jurkové zaměřuje především na území České republiky, historické vazby mezi Českou a Slovenskou republikou, stejně jako příbuzenské vazby mezi rodinami Romů, kteří přišli do Čech po roce 1945 ze Slovenska, toto teritoriální ohraničení nutně relativizují.

Vůbec poprvé byly u nás z romského písňového folklóru prezentovány veřejnosti zvukové nahrávky z fonotéky Evy Davidové v roce 1974 na gramofonové desce s názvem *Romane giľa* (Davidová, Gellnar 1974).[4] Některé písně byly později z různých důvodů vydány opakovaně na dvou dalších albech. Jedná se o reprezentativní výběr olašských písní *Vlachicka djila* (Davidová, Jurková 2001) a o nahrávky olašských a usedlých Romů *Giľa – Ďíla – Giľora* (Davidová, Šenkyřík 2002); přičemž je třeba zdůraznit, že poslední zmíněný výběr svou koncepcí navázal na první album z roku 1974. Z porovnání pasportizačních údajů Davidové[5] a Koudelky vyplývá, že část nahrávek vznikla ve stejné době. Současně lze konstatovat, že s výjimkou Koudelkovy nahrávky šesti písní olašských Romů v Kendicích se jimi navštěvované lokality nepřekrývaly. Z textů ve zpěvníku *Čhajori romaňi* je zřejmé, že Davidová, podobně jako Koudelka, zachytila písně odrážející historické události i písně s vězeňskou a vojenskou tématikou (Davidová, Holub 1999). Z těchto písní uveřejnila pouze nahrávku variety písně „Oda kalo čirikloro" s textem „Karvinate bari šachta" (Davidová, Gellnar 1974; Davidová, Šenkyřík 2002). Porovnáváním terénních nahrávek Davidové i Koudelky lze sledovat především rozmanitost repertoáru a různá interpretační i melodická řešení standardních slok[6] ve stejné době, ale v různých lokalitách.

Milena Hübschmannnová ze své sbírky uveřejnila pouze jediný výběr. Vyšel na magnetofonové kazetě jako příloha ke zpěvníku ve vydavatelství Fortuna, zaměřeného na vydávání učebnic a materiálů určených především pro využití ve škole (Hübschmannová, Jurková 1999). Tato skutečnost ovlivnila výběr písní ve dvou směrech. Vedle požadavku na rozmanitost repertoáru byl kladen zvýšený důraz na zvukovou kvalitu nahrávek. To bylo důvodem, proč ze 41 písní je pouze u osmnácti uvedeno, že se jedná o terénní nahrávky z konce šedesátých, ze sedmdesátých a počátku osmdesátých let, pocházející přímo ze sbírky Hübschmannové. V ostatních případech byly využity studiové nahrávky Českého rozhlasu a nahrávky pořízené digitální technikou. Na nich se Hübschmannová většinou podílela jako iniciátorka nahrávání. Ve všech případech se jedná o nahrávky z území České republiky. Neshodují se tedy s Koudelkovými nahrávkami ani dobou, ani místem svého vzniku.

Jak Eva Davidová, tak Milena Hübschmannnová spojily další osud svých fonoték s vídeňským Phonogrammarchivem.[7] Jurková v této souvislosti uvádí

4 Jurková uvádí rok 1971 (Jurková 1997: 16).

5 Porovnávány byly rovněž pasportizační údaje uvedené ve výběru textů písní ze sbírky *Čhajori romaňi* (Davidová 1999).

6 Termínem standardní sloka je míněna ustálená podoba některých slok (nebo jen dvojverší), které procházejí textově téměř beze změny různými písněmi, lišícími se navzájem melodicky, často i metrorytmicky. Pro tyto sloky existuje také alternativní označení „putovní".

7 Phonogrammarchiv rakouské Akademie věd. Dostupné z: https://catalog.phonogrammarchiv.at/sessions.php?nurSuchformAktualisieren=&suchformAnker=&volltext_index=Davidova+Eva&sortieren=signatur&synonyme=J [cit. 18. 10. 2021].

následující důvod: „V ČR není žádná instituce schopna dostatečně zajistit kvalitní archivaci zvukových nosičů, a zejména magnetofonových pásků. Proto byl o tuto část zpracování požádán vídeňský Phonogrammarchiv rakouské Akademie věd, který má v archivaci zvukových nahrávek nejstarší tradici v Evropě, a to na nejvyšší úrovni" (Jurková 1997: 17). Davidová uvádí, že v letech 1956–1986 nahrála 1500 písní, z nichž většinu zachytila sama a část ve spolupráci s Jaroslavem Gelnarem (Davidová, Šenkyřík 2002: 2). Na webových stránkách vídeňského Phonogrammarchivu je terénní sběr Davidové rozdělen na tři části. U každé jsou uveřejněny stopáže: I. 1956–1986 26:13:55, II. 1984–1997 11:16:13 a III. 1977–1999 7:34:21. Rozsáhlá pozůstalost po Mileně Hübschmannové na zpracování zatím čeká.[8]

2 Spolupráce s romisty

Období, kdy Koudelka navštěvoval slovenské romské osady, aby zachytil a zdokumentoval život Romů, je vymezeno lety 1962 až 1970 (Frizot 2006: 70). Začíná bezprostředně po ukončení vojenské služby a končí jeho odchodem do emigrace v roce 1970. Úplně první osadou, kterou navštívil, a do které se v dalších letech vracel, byly Rakúsy.[9] Zdá se, že právě nahrávky z této osady tvoří těžiště celé Koudelkovy sbírky.

Po návratu z vojny vyhledával Koudelka podobně zapálené nadšence i odborníky. Nejdříve se seznámil s Evou Davidovou, která od druhé poloviny padesátých let nahrávala romský folklór a kromě toho sama fotografovala. Ve druhé polovině šedesátých let podnikl několik cest za Romy s naším prvním lingvistou zaměřeným na studium romských dialektů, Jiřím Lípou.[10]

Nejtěsnější spolupráci navázal s Milenou Hübschmannovou.[11] Navštěvoval s ní především osady na Slovensku. Zavedl ji do Rakús a seznámil ji s Jozefem Mirgou, který se později stal jedním z jejích nejvýznamnějších informátorů. V roce 1968, těsně před vpádem vojsk Varšavské smlouvy do Československa, společně podnikli cestu do Rumunska. Podle Koudelkových vzpomínek si Hübschmannová zapůjčila na tuto cestu kotoučový magnetofon z Českého rozhlasu. O společných cestách s Josefem Koudelkou se zmínila v rozhovoru s Ladou Vikovou pro *Bulletin Muzea romské kultury* (Viková 2002: 125–133). Z rozhovoru vyplývá, že se s Koudelkou seznámili v roce 1963, kdy se jí narodila dcera Tereza. Jako počátek společných cest uvádí věk dcery – zhruba rok a půl, což by odpovídalo roku 1965. Vzpomíná především na šestitýdenní cestu po Rumunsku a dvě setkání, která se

8 Jurková uvádí více než 300 magnetofonových pásků a 180 magnetofonových kazet (Jurková 2006: 111).

9 Osobní sdělení J. Koudelky, 2021.

10 Jiří Lípa (1928–2021) položil základy modernímu vědeckému studiu romštiny v bývalém Československu.

11 Podle Jurkové začala nahrávat od roku 1966 (Jurková 2006: 111).

udála až po Koudelkově emigraci, v Anglii v roce 1981 a v Turecku v roce 1986 (Viková 2002: 127–128).

Koudelkova emigrace v roce 1970 jeho cesty za východoevropskými Romy na dvacet let přerušila. Do slovenských romských osad se vrátil teprve po revoluci, počátkem devadesátých let. Tehdy se prostřednictvím Mileny Hübschmannové seznámil se Zbyňkem Andršem. Opakovaně navštěvovali romské osady, především Žehru. Zbyňkovi Andršovi také o několik let později poskytl své nahrávky romského folklóru, aby je nechal digitalizovat a případně je odborně zpracoval.

3 Nahrávací technika

Nahrávky byly zaznamenávány na malý kotoučový magnetofon české výroby Tesla Uran s dvourychlostní možností nahrávání (4,75 cm/s a 9,53 cm/s). Ten ve své době patřil k běžně dostupným amatérským nahrávacím přístrojům. Hodil se především k zachycování mluveného slova. V době reálného socialismu byly ve východních zemích distribuovány především výrobky ze zemí tzv. RVHP (socialistického bloku). K tomu nejlepšímu, co bylo v běžných obchodech možné koupit, patřily výrobky z NDR (tzv. východního Německa). Většina nahrávacích pásů používaných Josefem Koudelkou byla vyrobena českou firmou Tesla (pásky Emgeton), východoněmeckou firmou ORWO, výjimečně západoněmeckou firmou Agfa. V souvislosti s posuzováním úrovně využívané nahrávací techniky je třeba zdůraznit, že k zachycování hudebního folklóru sice Koudelku vedl hluboký vztah k lidové hudbě, nicméně nahrávání pro něj nebylo prioritou. Této skutečnosti podřizoval své investice, které směřoval na fotografickou výbavu. Současně si velice dobře uvědomoval, že nahrávání písniček (a následné pouštění záznamu zpěvákům, kteří tak většinou poprvé mohli slyšet svůj vlastní hlas) je významným prostředkem k navazování kontaktů s Romy a usnadňuje dosažení hlavního cíle jeho výprav na Slovensko, totiž fotografování.[12]

4 Stav nahrávek

Část nahrávek se v průběhu let ztratila. Zachovalo se celkem 20 kotoučů, z nichž dvanáct zůstalo v přímém držení Josefa Koudelky a část nahrávek, osm kotoučů, bylo uloženo u Jiřího Chlíbce, s nímž Josefa Koudelku pojilo dlouhodobé přátelství i společný zájem o folklór.[13] První část nahrávek prošla v roce 2013 velmi kvalitní digitalizací,[14] ale druhá část na zpracování teprve čeká. Úroveň nahrávací techniky,

12 Osobní sdělení J. Koudelky, 2021.

13 Jiří Chlíbec (1928–2016). Hudební publicista, dramaturg a producent.

14 Z iniciativy a s finančním zajištěním Zbyňka Andrše bylo osloveno Studio Jámor. Digitální přepis magnetofonových nahrávek, jejich následné čištění, restaurování a archivování provedl mistr zvuku Ondřej Ježek s využitím nejmodernější techniky. Výsledkem je velmi citlivé zpracování nahrávek, které zachovalo v nejvyšší možné míře jejich zvukovou autenticitu.

stav pásků a doba uplynulá od vzniku nahrávek, přes veškerou citlivost přístupu při digitalizaci, limituje jejich kvalitu. Pasportizační údaje k nahrávkám lze rekonstruovat pouze částečně, jednak z popisů kotoučů a jednak přímo z nahrávek. Interpreti většinou udávají křestní jméno a věk; zcela výjimečně letopočet narození (tyto výjimky umožňují některé nahrávky datovat). V rozhovorech se Koudelka doptává především na poměry v osadě, životní úroveň atd. Z nahrávek v Humenném, ve Snině, Stropkově a v Rumunsku je patrné, že nahrávání řídila Milena Hübschmannová. Rozhovory vedla v romštině. V Chlíbcově části sbírky je na některých kotoučích poznamenáno „Hübsch". Je možné, že nahrávky ze společných cest byly sdíleny[15] a jejich kopie bude možné dohledat v pozůstalosti Mileny Hübschmannové. Obdobně by v části folklorního sběru v držení Jiřího Chlíbce mohly být kopie Koudelkových originálů. Pro potvrzení nebo vyvrácení těchto hypotéz je nezbytné další zpracování sběru a jeho srovnání s dosud nezpracovanými nahrávkami z pozůstalosti Mileny Hübschmannové.

5 Charakteristika digitalizované části sbírky

Následující informace se vztahují k digitalizované části sbírky. Obsahuje nahrávky z Rumunska a z následujících slovenských obcí: Čierny Balog, Hranovnica, Humenné, Jarabina, Klenovec, Rakúsy, Snina, Stropkov a Žehra. Digitalizovaná stopáž je rozdělena na 310 stop a odpovídá 8 hodinám a 45 minutám. Přes 4 a ½ hodiny tvoří nahrávky písní (jiný hudební žánr se na nahrávkách nevyskytuje) a zhruba 4 hodiny rozhovorů a vyprávění. Zhruba 12 minut tvoří zlomky nahraných písní, útržky rozhovorů atd.

Osadami, do nichž se Koudelka vracel a kde s Romy navázal nejbližší vztahy, jsou Rakúsy a Jarabina. Nahrávky zde pořízené vznikly bez asistence Mileny Hübschmannové. To jsou důvody, proč je nahrávkám z těchto dvou lokalit dále věnován výraznější prostor.

6 Hudební charakteristika nahrávek z Rakús a Jarabiny

Na obě zkoumané lokality působil velice silný folklorní vliv okolních etnik; konkrétně se zde prolínají vlivy goralské (z okolí Lendaku) a rusínské. Tato skutečnost se odráží především v melodické stavbě písní, intonaci, ale výrazně ovlivňuje rovněž interpretační styl.

Za obecný znak živého folklóru lze považovat výrazný podíl improvizace. Na rozdíl od dětských interpretů, kteří ve strofických písních téměř identicky opakují tutéž melodii, dospělí na Koudelkových nahrávkách málokdy zazpívají

15 Josef Koudelka k této informaci uvádí, že si nepamatuje, že by nahrávky byly sdíleny. Podle jeho slov, když nahrávala Milena Hübschmannová, zaměřoval se pouze na fotografování. Osobní sdělení J. Koudelky, 2021.

dvě sloky po sobě totožně.[16] V případě strofických písní volí pro každou sloku jiná melodická řešení, často přecházejí o oktávu výš či níž, při dvojhlasu přecházejí z unisona do vícehlasu a při větším počtu interpretů často dochází k projevům heterofonie; v případě halgató pak k neshodám v tempovém – a někdy i rytmickém řešení písní.

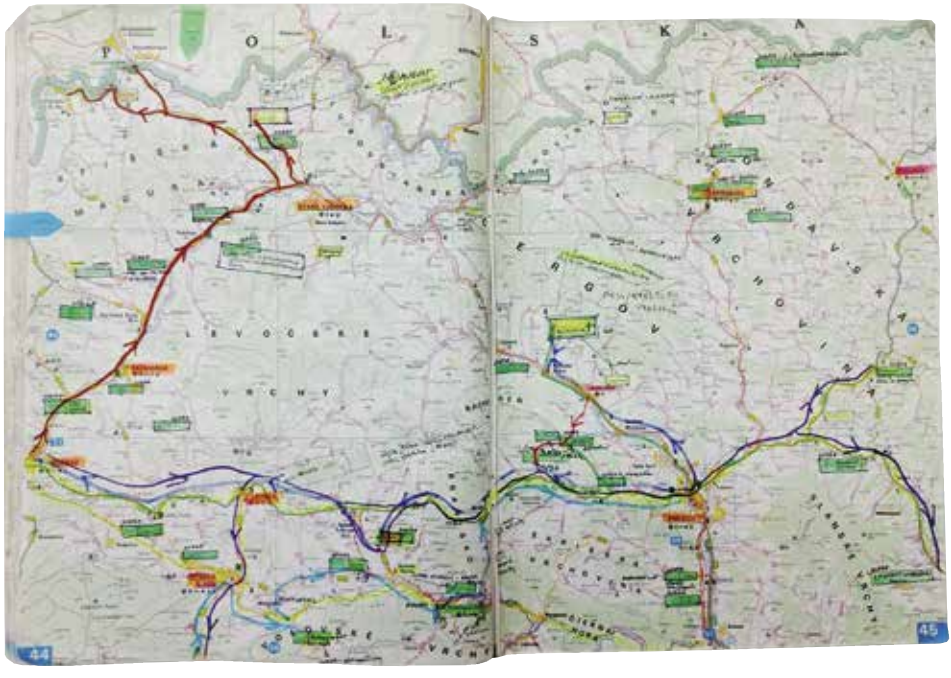

Obr. č. 1: Dvoustrana z autoatlasu J. Koudelky, se kterým v šedesátých letech cestoval po Slovensku a značil si v něm romské osady (ne všechny označené navštívil). Barevné rozlišení Koudelka zpětně nedokáže ozřejmit.

6.1 Rakúsy (1964)

Na dochovaných kotoučích z osady Rakúsy je nahráno celkem osmdesát jedna písní, z toho dvacet šest halgató, šestnáct čardášů, sedm estamů, dvanáct původně slovenských nebo rusínských lidových písní s romským textem, dvanáct slovenských lidových písní, dvě maďarské a jedna polská. V případě dalších pěti písní se jedná o romské verze dobových hitů populární hudby. Podle údajů informátorky Ireny Gáborové, která uvedla svůj věk a rok narození, lze nahrávky datovat do roku 1964.[17]

16 V osadě Rakúsy byl poměr dospělých a dětských zpěváků zhruba 2:1, v Jarabině počet písní interpretovaných dospělými jen mírně převyšuje počet písní interpretovaných dětmi. Vzhledem k neúplným pasportizačním údajům nelze uvést přesný číselný údaj.

17 V Koudelkově monografii (Koudelka 2002) jsou u fotografií z Rakús uvedeny letopočty 1964 a 1966 (viz snímky č. 27 a 28).

Osada Rakúsy (okres Kežmarok) se nachází přímo pod Tatrami, v oblasti Zamaguří (Zamagurie) – na severu historického regionu Spiše. Z folkloristického hlediska se zde setkávají prvky goralské (lendacké) a rusínské.

Píseň 1.

„Dela o Del oda linaj“

Rakúsy, asi 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (202: 8).[18] Zapsala K. Andršová.

Píseň představuje melodickou i textovou varietu standardní úvodní sloky „Dela o Del baro linaj“.

– Žena sólo.
1. Dela o Del oda linaj, hoj keraha ada bijav. Te na bijav choča boňa, hoj khelena cudza Roma. Te na boňa choča bijav, hoj khelena cudza Roma. Dela o Del oda linaj, hoj keraha ada bijav. Te na bijav choča boňa, hoj khelena cudza Roma.

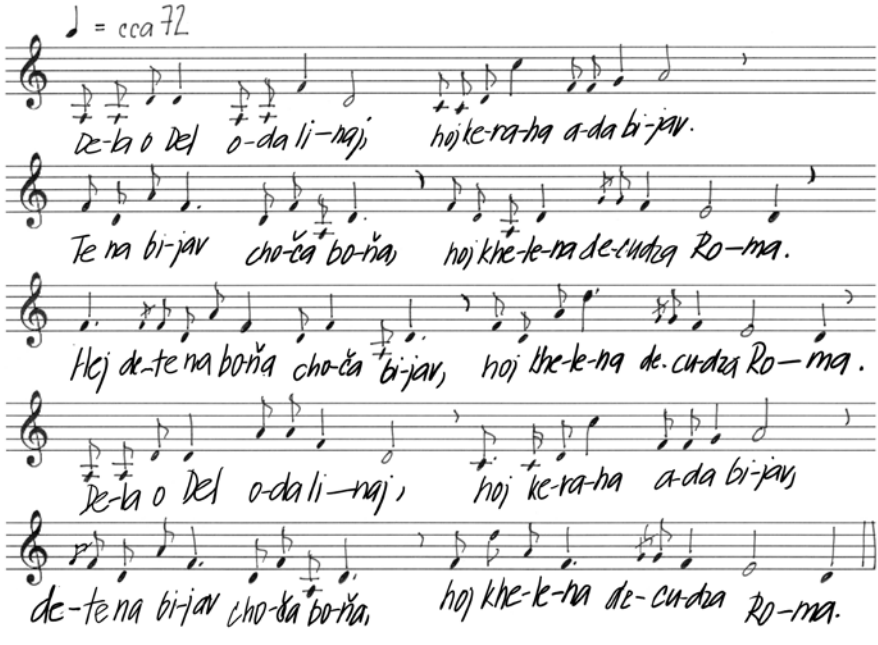

18 Podle těchto údajů lze nahrávky dohledat v digitálním archivu studia Jámor. První číslo odkazuje na číslo souboru a druhé na číslo tracku.

1. Ať dá Bůh takové léto, abychom udělali tu svatbu. A když ne svatbu, tak aspoň křtiny, aby si zatančili (i) Romové odjinud. A když ne křtiny, tak aspoň svatbu, aby si zatančili (i) Romové odjinud. Ať dá Bůh takové léto, abychom udělali tu svatbu. A když ne svatbu, tak aspoň křtiny, aby si zatančili (i) Romové odjinud.

Současně zde můžeme sledovat oslabený vliv novouherské písně. Například čardáše znějí ve výrazně pomalejším tempu. Zpěváci se nedrží tanečního rytmu a uchylují se často k rubatu.

Píseň 2.

„Tu sal čhaje barikaňi“

Rakúsy, asi 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (182: 33). Zapsala K. Andršová.

– Muž sólo.
1. Tu sal čhaje barikaňi, kana parne gada ures. U sar na sal paťivaľi, me čhiven tut andro paňi.
2. Devla, Devla, so me kerďom. Raňa romňa utáľinďom, la lubňaha svetos geľom.

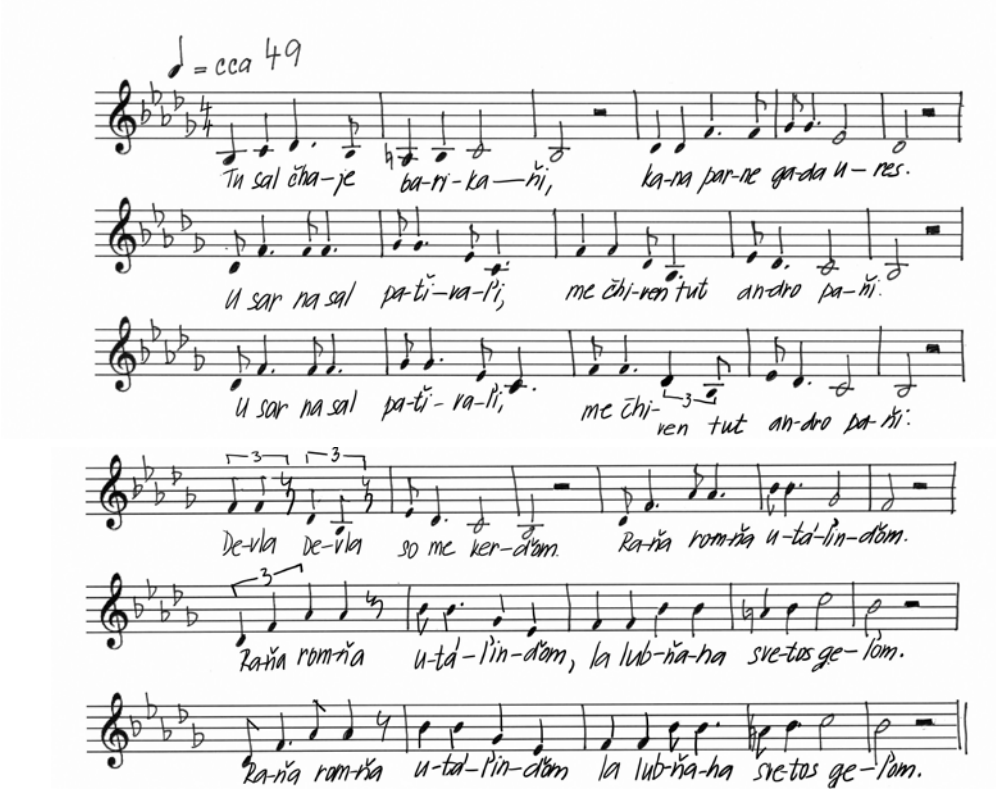

1. Ty jsi, holka, pyšná, když si oblékáš bílé šaty. A když nejsi poctivá, ať tě hodí do vody.
2. Bože, Bože, co jsem udělal. Dobré ženy jsem se zbavil a s děvkou odešel do světa.

Pro interpretaci halgató v novouherském stylu je charakteristické rubato a intonace melodie ovlivněná způsobem harmonizace, vycházejícím z tohoto stylu. Za typicky romské specifikum považujeme odsazené finály (závěry frází) spojené s přírazem. V Rakúsích se ovšem s tímto interpretačním přístupem nesetkáme.[19] Zaznamenané písně využívají jen velmi mírné rubato a v závěru písní dochází pouze ke zpomalení.

Píseň 3.

„E mašina zapiskinďas"

Rakúsy, asi 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (182: 11). Zapsala K. Andršová.

Jedná se o aktualizovaný text starého halgató „Miri romňi, so sal ajsi". Tato textově mladší varieta písně vypráví o situaci po druhé světové válce, kdy Romové dobrovolně i pod tlakem opouštěli Slovensko a přicházeli do českých zemí, především do průmyslových center a do Sudet. Tentýž nápěv v osmdesátých letech využil rokycanský romský soubor Čercheň. Nová textová varieta nazvaná –„Šunen Roma" byla vyjádřením protestu proti nuceným sterilizacím Romek, k nimž v socialistickém Československu docházelo.[20]

– Muž sólo. V překladu užíváme ženský rod, neboť se tradičně jedná o ženský text.
1. E mašina zapiskinďas, čore ľudos naladinďas, naladinďas, bo mušinďas, pro Sudeti len vožinďas.
2. Ehas mange trin čhavore, ajse bare bokhalore, ľigenďom len ke mri sasuj, tade lenge haluškici.
3. Haluškici jarminaha, chale avri jekh čaroro, chale chale, bo mušinde, mire čhave bokhalore.

19 Jedinou výjimku tvoří halgató „Andr´odi špitaľa" interpretované šestnáctiletou Cilou v novouherském stylu, což se projevuje ve zvoleném tempu, v intonaci a ve způsobu frázování (včetně charakteristického odsazení závěrečné finály).

20 Tato píseň byla zachycena při pořizování studiové nahrávky rokycanských souborů. Archiv Českého rozhlasu. Nahráno 10. 3. 1989 Rokycany. Sign. LTC-550. Detailně se okolnostmi vzniku písně zabývá Viková (2019: 231–238).

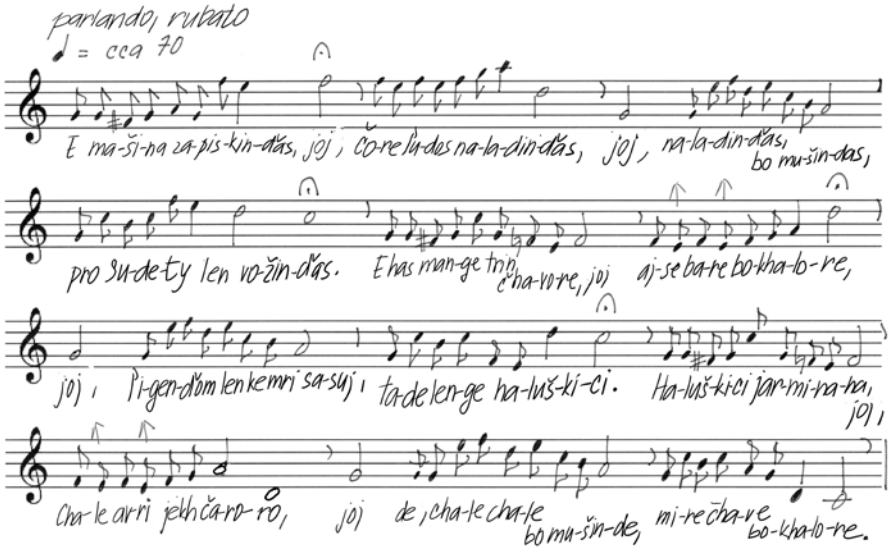

1. Vlak zahoukal, nebohé lidi naložil, naložil, protože musel, vezl je do Sudet.
2. Měla jsem tři děti, tak strašně hladové. Odvedla jsem je ke své tchyni, uvařila jim halušky.
3. Halušky se zelím, vyjedly celou mísu, jedly, protože musely, moje hladové dětičky.

Do textu čardáše „Gejľom mange tel e šuki virba“ / „Zašel jsem si pod suchou vrbu“ zachyceného Koudelkou v Rakúsích hned ve dvou varietách se nečekaně promítla pastýřská tématika. V jiných textových varietách této písně se pod vrbou nacházejí čižmy (vysoké boty). V této varietě je ovšem nalezena tlustá ovce, navíc s tučnými ledvinami (či žebírky).

Píseň 4.

„Gejľom mange tel e šuki virba“

Rakúsy, asi 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (182: 39). Zapsala K. Andršová.

– Dítě (chlapec?) sólo.
1. Gejľom mange tel e šuki virba, rakhľom mange ajsa thuľa bakra. Bakri, bakri, thule pašvarenca[!], hoj me chaľom jekhe pašvareha.
1. Zašel jsem si pod suchou vrbu, našel jsem si takovou tlustou ovci. Ovce, ovce s pořádnými žebírky, že jsem (je) snědl s jedním žebírkem.

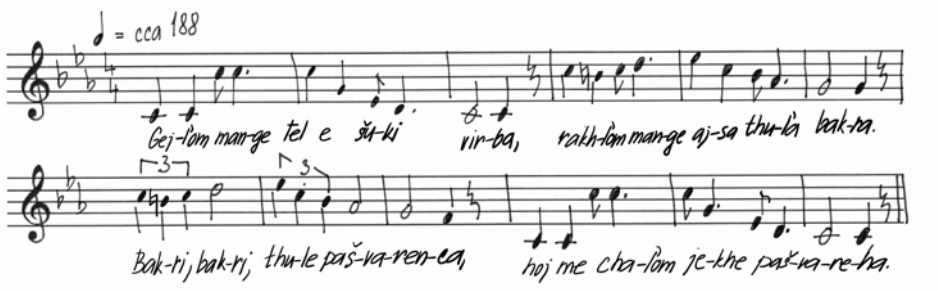

Šestnáctiletá Cila zpívá v jiné části Koudelkova záznamu tuto varietu textu:

Píseň 4.1

„Sar me gejľom mange tel e šuki virba“

Rakúsy, asi 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (182: 50). Zapsala K. Andršová.

1. Sar me gejľom tel e šuki virba, rakhľom mange ajsa thuľa bakra. Bakri, bakri, thule bubreškenca, sar me chaľom duje pašvarenca.
1. Když jsem si zašla pod suchou vrbu, našla jsem si takovou tlustou ovci. Ovce, ovce, s tučnými ledvinami, co jsem je snědla s dvěma žebírky.[21]

Koudelkovy nahrávky z Rakús jsou významné nejen počtem, ale také rozmanitostí nahraných písní. Na nahrávkách se z velké části podílely děti. Mezi nejvýraznější zpěvačky patřila tehdy dvanáctiletá Margita (osm písní a jedna pohádka [22]).V podání dětí byly zachyceny jak tradiční písně – halgató, čardáše a estamy, tak dobové populární písně podložené romskými texty.

Mezi halgató zaujímají zvláštní místo písně vztahující se k válečné a těsně poválečné historii, jimiž se z muzikologického i historického hlediska detailně zabývali Dušan Holý a Ctibor Nečas (Holý, Nečas 1993) a Zbyněk Andrš (Andrš 2016). V Rakúsích Koudelka zaznamenal tři textové variety písně „E mašina zapiskinďa“, vztahující se k poválečné migraci Romů ze Slovenska do českých zemí, dále dvě variety písně s vazbou na utrpení Romů za druhé světové války: „Andr´oda taboris“ a překvapivě „Oda kalo čirikloro / Aušvicate hin kher baro“. Na přímý Koudelkův dotaz interpreti této písně odpověděli, že se ji naučili od moravských Romů.

21 Jedná se o doslovný přepis slov.

22 O Červené Karkulce; část slovensky a část romsky.

Píseň 5.

„Andr'oda taboris“

Rakúsy, asi 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (182: 26). Zapsala K. Andršová.

- Muž a žena, duo, na třetí sloku se přidávají další.

1. Andr´oda taboris, phares buči keren, phares buči keren, mek mariben chuden.
2. Lačhes, te hin lačhes, duj berš te užarel, duj berš te užarel, mek mariben chudel.
3. Čhajori romaňi, ker mange jagori. Na bari na cikňi, jčarav tro voďori.
4. Akana aviľom, imar mandar phučen, imar mandar phučen, khatar nasvaliľom.

1. V tom (pracovním) táboře, těžce pracují, těžce pracují a ještě dostávají bití.
2. Dobře tedy, dobře, dva roky čekat, dva roky čekat, ještě dostává bití.
3. Romské děvčátko, udělej mi ohýnek. Ne velký, ne malý, snažně tě prosím.
4. Teď jsem přišel a už se mě ptají, už se mě ptají, kde jsem onemocněl.

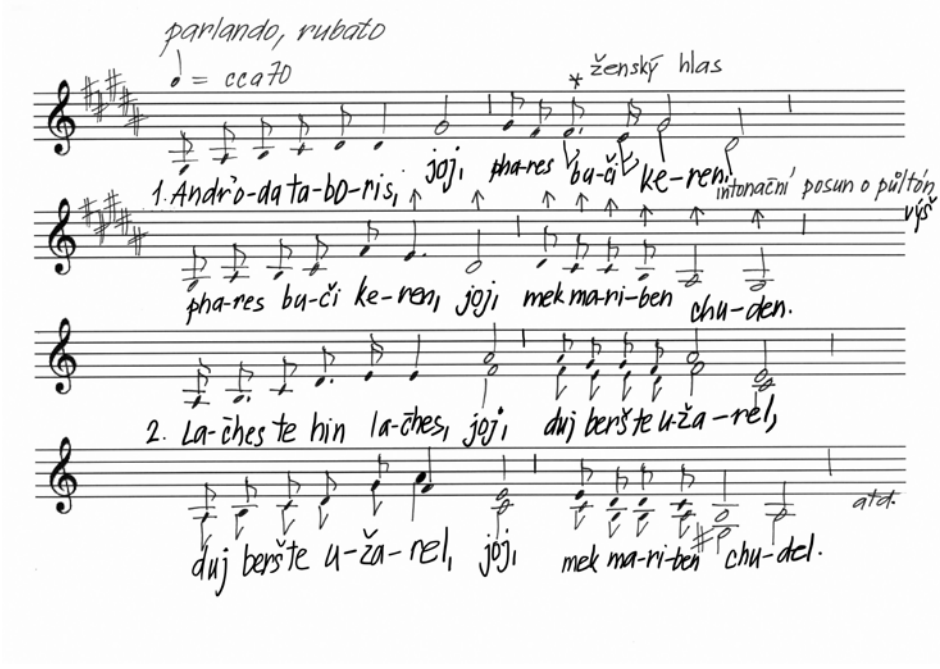

6.2 Jarabina (1964)

Osada Jarabina (okres Stará Ľubovňa) se nachází necelých 40 kilometrů na severovýchod od Rakús. Leží také na Spiši, ale převažuje zde, na rozdíl od okolí Rakús, rusínské obyvatelstvo. Zvláštností Jarabiny je existence pravoslavného kostela. V Koudelkou zaznamenaných písních z Jarabiny můžeme vedle vlivu slovenských písní ze severovýchodu Spiše ve způsobu interpretace i ve způsobu tvoření dvojhlasu sledovat poměrně silný vliv ukrajinské, resp. rusínské písně.

Píseň 6.

„Oda kalo čirikloro piskinel“

Jarabina, 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (200: 38). Zapsala K. Andršová.

- Muži, pravděpodobně bratři Vladimír Bandy (*21. 6. 1935) a Andrej Bandy (*9. 9. 1938)
dvojhlas.
1.Oda kalo čirikloro piskinel. Oda kalo čirikloro piskinel, piskinel. Oja mri daj andro haďos stukinel.
2. Dža ča, phrala, kija late te dikhel, te dikhel, bo joj mri daj andro haďos stukinel. Odoj mri daj mus te merel, mušinel.
1. Ten černý ptáček píská. Moje máma na posteli sténá.
2. Jen běž, bratře, běž se na ni podívat, protože moje máma na posteli sténá. Tam moje máma musí umřít, musí.

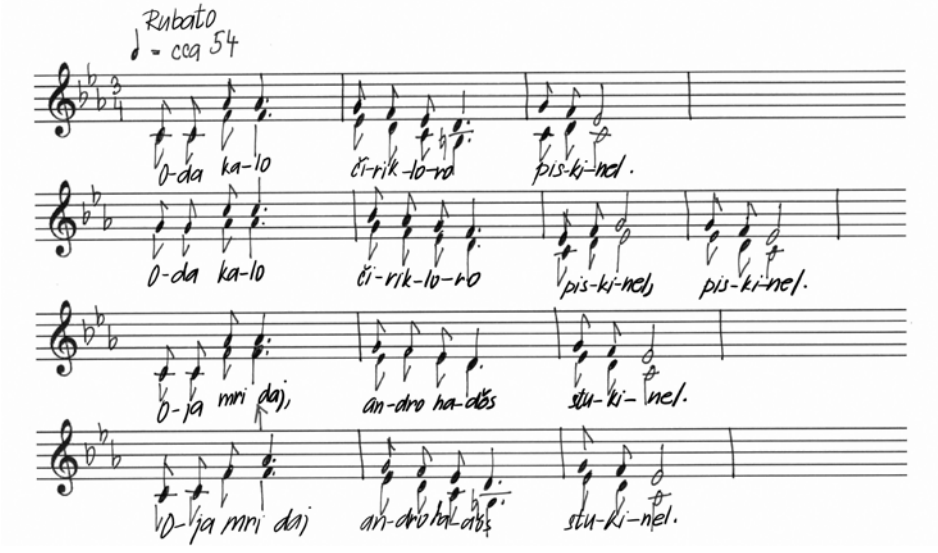

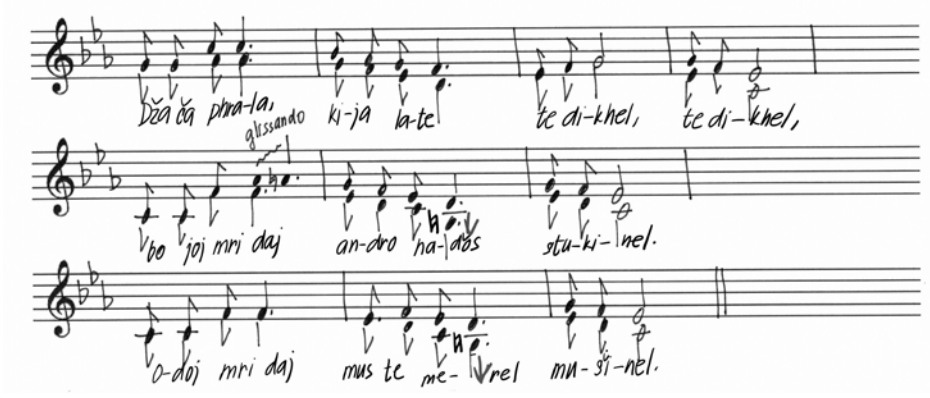

S osadou Jarabina je spojena jedna z vůbec nejslavnějších Koudelkových fotografií: muž v poutech v popředí, v dálce romská osada a přihlížející dav. U fotografie bývá obvykle popiska Slovensko 1963 nebo Jarabina 1963. Ke stejné události se váže i jiná fotografie – mrtvá dívka v rakvi, obklopena svými blízkými. Za unikátní lze považovat Koudelkou nahranou dokumentaci k tragické události, ke které v Jarabině došlo. Zachované záznamy detailního líčení dramatického partnerského vztahu byly pořizovány zhruba rok po vraždě, tedy v roce 1964, a to v několika etapách. Součet veškerých stopáží těchto vyprávění je hodina a půl.

Kromě vyprávění Koudelka v Jarabině nahrál čtyřicet pět písniček, z toho deset halgató, čtrnáct čardášů, tři estamy, jednu olašskou píseň, pět slovenských lidových nápěvů podložených romským textem, čtyři slovenské lidové písně a osm úprav populárních melodií včetně dvou verzí ruské písně „Podmoskevské večery". Tuto do romštiny přetextovanou píseň zachytil i v jiných osadách. Kuriozitou je zatím nejstarší doložená nahrávka romské verze hitu z roku 1940 „Besame Mucho",[23] který se hraje dodnes.

Podobně jako v Rakúsích, také v Jarabině Koudelka zachytil písně reflektující historické události promítající se do osudů Romů za druhé světové války a bezprostředně po ní. Konkrétně se jedná o dvě variety písně „E mašina zapiskinďas" / „He mašina he piskinel" a jednu píseň s vězeňskou tématikou s následujícím textem:

23 Píseň v roce 1940 zkomponovala Consuelo Velázquez.

Píseň 7.

„Čirikloro mirikloro“

Jarabina, 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (200: 28). Zapsala K. Andršová.

1. Čirikloro mirikloro, preľidža tu mro jiloro, mro jiloro mra sasake, te na bešav Iľavate.[24]
2. Iľavate bari brana, keren odoj o slugadža, keren keren, bo mušinen peskri norma te splňinen.
3. Bar barestar o rat čuľal, mra sasake hiros te džal, peskri norma te splňinel.
1. Ptáčku, korálku, přenes mé srdíčko, mé srdíčko mé tchýni, abych neseděla v Iľavě.
2. V Iľavě je velká brána, pracují tam vojáci. Pracují, pracují, protože musejí splnit normu.
3. Z kamene na kámen krev teče, k mé tchýni jde zpráva, svou normu (oni) splnit musí!

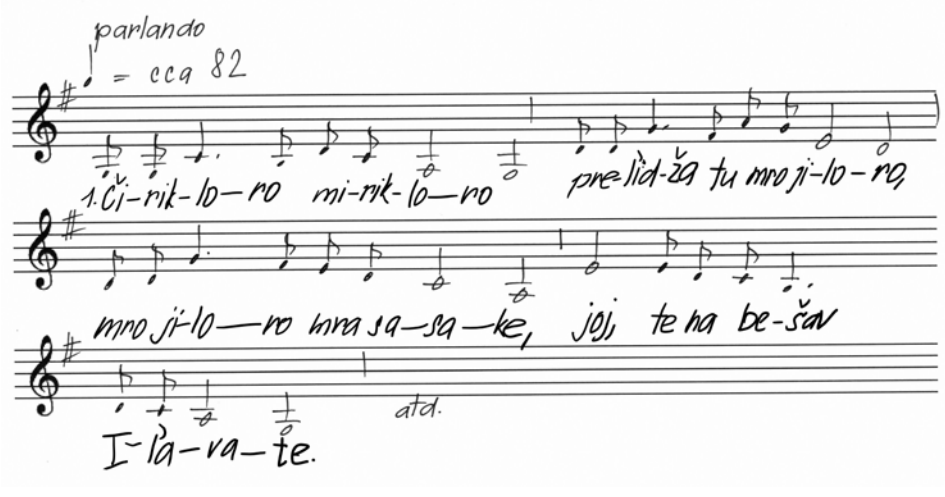

24 V Iľavě je dodnes vězení. Z kontextu nahrávky vyplývá, že se jedná o ženský text, což reflektuji v českém překladu. Za pomoc s překladem a výkladem této písně děkuji Zbyňkovi Andršovi.

V Jarabině Koudelka zachytil také jinou textovou variantu známé písně „Oda kalo čirikloro“ / „Aušvicate hin kher baro“ – ovšem s textem „Upral telal balvaj phurdel“:

Píseň 8.

„Upral telal balvaj phurdel“

Jarabina, 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (200: 49). Zapsala K. Andršová.
– Muži, pravděpodobně bratři Vladimír Bandy (*21. 6. 1935) a Andrej Bandy (*9. 9. 1938)
dvojhlas.
1. Upral telal balvaj phurdel, už man mri piraňi mukel. Mukel mukel, baripnaha. Ňi na phenel ač Devleha.
1. Shora zdola fouká vítr, už mě má milá opouští. Opouští, opouští mě pyšně – ani neřekne sbohem.

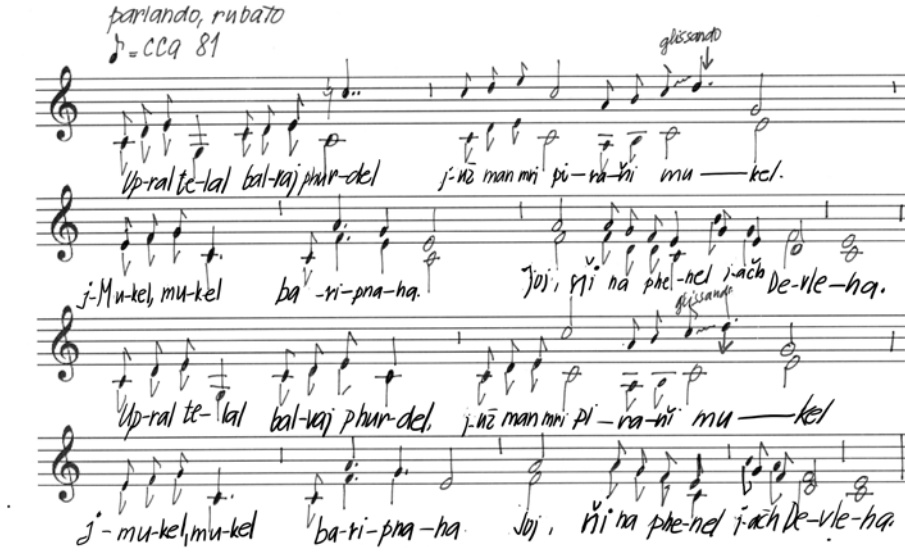

Z rámce písní vycházejících z osobních (válečných) prožitků se vymyká píseň „Oda čoro Stalin“, která je reminiscencí bitvy u Stalingradu (1942). Dvojhlas vznikl pravděpodobně inspirován ruskou melodikou nebo písní.

Píseň 9.

„Oda čoro Stalin“

Jarabina, 1964.
Zdroj: Soukromý archiv J. Koudelky. Terénní audionahrávky (200: 37). Zapsala K. Andršová.

1. Oda čoro Stalin andro Stalingrado, o Rusi giľaven, o Ňemci bojinen.
1. Ten ubohý Stalin ve Stalingradu, Rusové zpívají, Němci bojují.

7 Závěr

Koudelkovy nahrávky dnes mají vzhledem k době i k okolnostem, za kterých vznikly, značnou historickou hodnotu. S nahrávkami Evy Davidové a Mileny Hübschmannové patří mezi nejstarší terénní nahrávky romského hudebního folklóru na Slovensku, přičemž na základě výše uvedeného lze nahrávky z Rakús a Jarabiny považovat za ojedinělé svou rozmanitostí, místem a samotnou dobou vzniku. V souboru nahrávek zaujímají významné místo písně reflektující historické události, dobové reálie i poměry v romských osadách.

Navazujícím krokem by mělo být porovnání Koudelkových nahrávek s terénními nahrávkami obou zmíněných sběratelek a zasazení výsledků bádání do širšího kontextu. Již z této úvodní sondy je ovšem patrné, že významným způsobem doplňují naše dosavadní poznání repertoáru a způsobu interpretace romských písní na východě Slovenska, a dávají nám tak představu o tehdejší hudebnosti slovenských Romů.

Na základě dosavadní analýzy Koudelkových nahrávek lze vyslovit hypotézu, kterou však bude třeba ještě dále prověřit dalším výzkumem, že výše popsané interpretační finesy patří víceméně minulosti. Pro standardní sloky se v poslední době ustálila melodická, intonační a interpretační řešení ovlivněná novouherskou písní. Dalšími proměnami romská píseň prochází díky rozvoji internetu, využívání elektronických klávesových nástrojů s automatickými bicími atd.

Prostřednictvím Koudelkových nahrávek máme unikátní možnost nahlédnout do dnes již zaniklého nebo již značně proměněného hudebního světa slovenských romských osad.

Poděkování patří Josefu Koudelkovi za laskavé zapůjčení nahrávek, svolení s jejich zpracováním a cenný čas věnovaný diskusím vztahujícím se ke zkoumané problematice.

Zbyňku Andršovi děkuji za korekturu romského jazyka a pomoc s výkladem některých textů písní.

Archivní zdroje

Soukromý archiv Josefa Koudelky.
Archiv Českého rozhlasu.

Literatura

Andrš, Z. 2016. *The song folklore of the Roma in the Slovak and Czech Republics_ Ethnosemantic and ethnohistorical approach.* Praha: KHER. Dostupné z: www.kher.cz [cit. 17. 1. 2022].

Davidová, E., Holub, K. (eds). 1999. *Čhajori romaňi = Romská dívenko: výbor z romské písňové poezie.* Překlad Eva Davidová. Praha: Ars Bohemica.

Davidová, E., Gelnar, J. (eds.). 1974. *Romane giľa. Antologie autentického cikánského písňového folklóru.* [LP + buklet]. Praha: Supraphon 017 1389.

Davidová, E., Jurková, Z. (eds.). 2001. *Vlachicka djila: nejstarší terénní nahrávky hudebního folkloru olašských Romů z České a Slovenské republiky*. [CD + buklet]. Praha: Academia.

Davidová E., Šenkyřík, T. (eds.). 2002. *Giľa-Ďíla-Giľora: Písně olašských a usedlých Romů.* [CD + buklet]. Brno: Muzeum romské kultury.

Flégl, V. 1997. Nahrávky romské hudby v českém rozhlase. *Bulletin Muzea romské kultury* (6): 20–21.

Frizot, M. 2006. Cikáni. Ten druhý jako takový. In: Koudelka, J., Delpire, R. (eds.). *Koudelka*. Praha: Torst, 70–73.

Holý, D., Nečas, C. 1993. *Žalující píseň: O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech.* Strážnice: Ústav lidové kultury.

Hübschmannová, M., Jurková, Z. 1999. *Romane giľa: zpěvník romských písní.* [MC a zpěvník]. Praha: Fortuna.

Jurková, Z. 2006. Milena Hübschmannová a hudba. *Romano džaniben* 13 (1): 105–117.

Jurková, Z. 1997. Prameny ke studiu autentického hudebního folkloru Romů v ČR. *Bulletin Muzea romské kultury* (6): 15–20.

Koudelka, J. 2002. *Josef Koudelka.* Praha: Torst.

Koudelka, J. Delpire, R. (eds.). 2006. *Koudelka.* Praha: Torst.

Pospiszyl, T. Mít všechno ostré. *Lidovky.cz,* 6. 8. 2011. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/orientace/kultura/josef-koudelka-mit-vsechno-ostre.A110805_170321_ln_kultura_wok [cit. 10. 8. 2021].

Viková, L. 2019. „Šunen Roma so pes kerel, kajso hiros ma domuken" / Pocta skupině Čercheň z Rokycan. *Romano džaniben* 26 (2): 231–238.

Viková, L. 2003. Rozhovor s Milenou Hübschmannovou. *Bulletin Muzea romské kultury* (11–12): 125–133.